

nástroj výstavby socializmu. RP 8. 11. 1983, s. 3). Perspektívne lze předpokládat syčení této „mezni vrstvy“ jak zdola (z dělnických profesí), tak shora (z profesí inženýrských).

Kromě zavádění a zdokonalování ASŘ, o nichž se v práci hovoří, v oblasti automatizace se prosazuje náhrada logických funkcí člověka ve vědecké a inženýrské práci. Jde o nově vytvářené systémy CAD/CAM (vývojové a projekční systémy s využitím počítače; výrobní systémy s využitím počítače). Mírou rozvinutosti tohoto nového jevu je úroveň vybavování vědecké a inženýrské práce výpočetní, záznamovou a přenosovou technikou. Dalším, relativně novým a perspektivním faktorem zvyšování produktivní síly společenské práce rozvinuté socialistické společnosti je integrace národních ekonomik socialistických zemí do jediného systémového celku, což by si také zasloužilo větší pozornosti.

Recenzované dílo je přínosné tím, že podněcuje k formulaci nových problémů a vytváří vhodný metodologický základ pro rozvinutí dalších výzkumů fenoménu přeměny vědy v bezprostřední výrobní sílu jako historického procesu, který podmiňuje pronikavé zvýšení společenské produktivity práce, což je základním předpokladem konečného vítězství komunistické společenské formace.

Vladimír Pernica

Luben Nikolov: Strukturite na čoveškata dejnost

Sofia, Partizdat 1982., 178 s.

Knihu bulharského autora Lubena Nikolova „Štruktúry ľudskej činnosti“ je pomerne ťažko zaradiť medzi rýdze sociologické, nakoľko svojim obsahom vstupuje do problematiky nielen psychologické, ale aj filozofickej. Patrí skôr k prácam interdisciplinárneho charakteru, aké sa svojho času objavovali aj v Československu (L. Tondl, V. Seiler). Nakoľko však je ľudská činnosť ontickým východiskom pre špecializované sociologické bádanie, autorovo zamyslenie sa nad jej podstatou a štruktúrou sa stáva prínosom aj pre sociológiu.

Autor sám naznačuje, aký dôležitý význam pre marxisticko-leninskú sociológiu má v súčasnosti rozpracovanie práve problematiky ľudskej činnosti. Vyzdvihuje v tejto súvislosti skúsenosti bulharskej filozofie a sociológie (N. Iribadžakov, K. Vasilov, Ž. Ošavkov, S. Michajlov, V. Dobrijanov, S. Dončev a i.), v tradíciách ktorej sám pokračuje. Vychádzajúc spolu s S. Michajlovom z predpokladu o význame kategórie „ľudskej činnosti“ pre marxistickú sociológiu ako „hlavnej štruktúrotovej kategórie“ (s. 14), Nikolov využíva jej analýzu pre formovanie sociologického modelu spoločnosti v systémovo-štruktúrnym duchu.

Príčinu zvýšeného záujmu o problematiku ľudskej činnosti v súčasnej marxistickej literatúre autor celkom správne nachádza v špecifike dnešnej etapy sociálno-historického vývoja socialistických krajín. „Budovanie zrelého socializmu nastoľuje bezprostrednú historickú úlohu dosiahnuť rovnako zreľých, socialistických vo svojej završenej foriem životnej činnosti ľudí všetkých spoločenských vrstiev, ... ktoré zabezpečujú *mnohostranný rozvoj socialistickej osobnosti*...“ (s. 11). Zvláštnosť dnešnej problémovej situácie spočíva, podľa autora, v uvedomení si *polyštruktúrnej* povahy ľudskej činnosti (s. 15), podstatu ktorej odhalili z dialekticko-materialistických pozícií už klasici marxizmu-leninizmu. Tvorbou nových, predtým neznámych sociálnych štruktúr vnáša súčasná epocha mnoho nového do chápania štruktúrovanosti tak ľudskej spoločnosti, ako aj ľudskej činnosti. Autor sa preto pokúša prehodnotiť jestvujúce poznávacie formy, metódy, definície ľudskej spoločnosti.

Kompozícia knihy Nikolova je prísne podriadená jej celkovému zámeru. Monografia sa skladá z troch kapitol. V prvej kapitole *Súčasná problémová situácia v systémovo-štruktúrnej analýze ľudskej činnosti* autor po predbežnom nastolení svojho problému, sprevádzanom niektorými všeobecnými poznámkami o štruktúre ľudskej činnosti, prechádza k charakteristike jej základných dimenzií. Rozlišuje totiž medzi *individuálnou* a *spoločenskou* činnosťou. *Dve ďalšie kapitoly, Všeobecná a súhrnná štruktúra individuálnej ľudskej činnosti* a *Všeobecná a súhrnná štruktúra spoločenskej činnosti*, sú venované detailnému rozboru týchto jednotlivých druhov činnosti. Čo sa týka ich explicitných a vyčerpávajúcich definícií v texte knihy, žiaľ, skoro sa nestretneme s nimi v takej podobe, v akej ich nachádzame na konci knihy v cudzojazyčných resumé. Z textu samotnej knihy pre nás vyplýva iba to, že pohľad na činnosť na *individuálnej* rovine všíma si prejavovú *schopnosť* ľudskejho individua ako subjektu činnosti a *procesu činnosti, vzťahujúcich* sa len na potreby *tohto subjektu* mimo jeho spojenia s inými subjektami, ich záujmami a potrebami

(s. 33). Čo sa týka autorovej definície „spoločenskej činnosti“ len na s. 135 sa dozvedáme, že ide v podstate o „sociálnu výmenu činnosti“. Autor si iste sám uvedomuje konvenčnosť rozlišovania medzi individuálnou a spoločenskou činnosťou, ktoré je prípustné iba v polohe teoretickej abstrakcie (s. 8, 33). V skutočnosti vidí medzi nimi dialektické prepojenie, ktoré sa prejavuje predovšetkým v sociálno-historickej podmienenosti individuálnej činnosti, ktorá v podmienkach ľudskej spoločnosti vždy má spoločenský charakter a je závislá na spoločenskej činnosti ako zložitom procese fungovania celistvého spoločenského organizmu, neredukovateľného len na púhy súčet činností jednotlivých ľudí. Autor rieši toto protirečenie pomocou zavedenia dvoch odlišných pojmov „všeobecnej“ a „súhrnnej“ štruktúry ľudskej činnosti, v ktorých sa navzájom križujú tak ich dve úrovne (individuálna a spoločenská), ako aj dva rezy (elementárny a komponentný — s. 22, 23). Opiera sa pritom o výsledky systémovo-štruktúrnej analýzy ľudskej činnosti, ktorá sa uskutočnila predovšetkým v sovietskej filozofickej literatúre (M. S. Kagan, E. G. Judin, L. P. Bujeva, E. S. Markarjan, A. V. Margulis, M. S. Kvetnoj a iní).

Kým „všeobecná štruktúra“ činnosti označuje, podľa autora, jej nevyhnutné a postačujúce elementy, ktoré sú prítomné „*v hociktorom procese činnosti, nezávisle na tom, akého druhu, typu alebo formy je ten proces*“ (s. 23–24), „Súhrnná štruktúra činnosti“ sa vzťahuje práve na jednotlivé *druhy, typy alebo formy ako komponenty súhrnnej činnosti človeka*“ (s. 24). Účelnosť takéhoto kategoriálneho rozlišovania autor zdôvodňuje naliehavou potrebou zjednotenia rôznych existujúcich prístupov k ľudskej činnosti, ktoré by mohlo spojiť systémový, „súhrnný“ pohľad na ríšu ľudskej aktivity s dôkladnou analýzou jej vnútorných elementov a vzťahov.

Autor sa pokúša zvládnuť tento problém pomocou tvorby rôznych domyselných typológií prevažne individuálnej činnosti ako osobitného štruktúrneho útvaru. Robí to najprv na úrovni procesuálno-funkcionálneho vzťahu medzi „ľudskými silami“, „predmetom“ a „produktom“ ako elementami ľudskej činnosti. V tejto podobe je ľudská činnosť ešte izolovaná od ďalších podstatných svojich určení, a preto sa môže posudzovať ako prírodný vzťah. Ale pri hlbšej analýze ľudskej činnosti všimame si jej cieľovo-rezultatívneho rozmeru. To nás vedie k potrebe vymedziť ďalší štruktúrny útvar, ktorý sa skladá z „cieľa“, „prostriedku“ a „rezultátu“. Ale aj samotný cieľovo-rezultatívny vzťah je podriadený oveľa vyššiemu vzťahu, ktorý sa skladá z elementov: „záujmy“, „prostriedok realizácie záujmov“ a „predurčenie rezultátu“. V tejto súvislosti by sa dalo vytknúť autorovi nebezpečie vzájomného obsahového prekrývania týchto jednotlivých pojmov. Tak napríklad „predmet“ môže vystupovať v úlohe „cieľa“ činnosti, „ľudská sila“ môže byť interpretovaná ako „prostriedok“ realizácie cieľa a „rezultát“, ako to nakoniec uznáva aj sám autor, sa často stotožňuje s „produktom“ (s. 44). Aby sa vyhol logickým chybám podobného druhu, autor podáva podrobnú explikáciu ním používaných kategórií. Aj keď podľa nás, nie vždy presvedčivo vyznieva, predsa hovorí o autorovom úsilí vyhnúť sa vo svojej analýze zaužívaným lineárnym jednoúrovňovým schémam.

Určité pripomienky logického charakteru by sa dali vzniesť aj proti autorom predkladaným typológiám individuálnej ľudskej činnosti, ktoré vychádzajú každá z iného logického kritéria. V prípade typológie činnosti podľa „*spôsobu sprostredkovania normálneho životného procesu*“ a najmä v prípade typológie podľa *foriem životnej aktivity*, ktoré tvoria základ rôznych druhov činnosti, máme dočinenia s obsahovými klasifikáciami ľudských aktivít, ktoré podrobne vypočítavajú všetky ich druhy, počnúc od fyzických telesných pohybov až po subjektívne psychologické zážitky (s. 83). V prípade dvoch ďalších typológií — podľa *atributívneho statutu* a podľa *substrátu* elementov ľudskej individuálnej činnosti do popredia vystupuje už nie obsahové, ale formálne hľadisko, a preto aj predkladané v danom prípade klasifikácie vyznievajú ako výsledok krížového tabulovania základných východiskových kategórií (s. 75, 79), teda ako formálne taxonómie, heuristická hodnota ktorých je pritom dosť problematická.

Vôbec pri hodnotení takejto zložitej a viacrozmernej klasifikácie štruktúry individuálnej ľudskej činnosti je obťažné vyjadrovať kategorické tvrdenia. Stačí uznať autorovej typológii ľudskej činnosti riešenie určitých bádateľských úloh pri tvorbe metasociologického teoretického modelu „ľudskej činnosti“ ako osobitnej kategórie. Už samo o sebe to znamená mnoho, lebo potreba v takejto syntéze je veľmi náročná. Neznamená to však, že by nemohli byť navrhnuté iné, konkurujúce typológie.

Pri analýze spoločenskej činnosti ju Nikolov odhaľuje ako súhrn mnohostupňových vzájomne sprostredkovaných činností medzi subjektmi, ktoré prebiehajú na rôznych úrovniach a rôznych úsekoch sociálneho celku. Ide o výmenu činností ľudí a ľudských skupín, vystupujúcich v úlohe subjektov spoločenskej výroby vnútri každej sféry spoločenskej výroby, o výmenu medzi činnosťou rôznych sfér a o výmenu

medzi činnosťou ľudí, vystupujúcich na jednej strane v úlohe výrobcov a na strane druhej v úlohe tých, kto osvojujú spoločenské produkty (s. 115). Sociálnou sa podľa autora teda javí každá individuálna alebo skupinová činnosť prostredníctvom ktorej sa dané individuá alebo skupiny zúčastňujú týchto troch stupňov výmeny činnosti (s. 115). Ľudia sa dostávajú do procesu výmeny činnosti na základe svojích záujmov a prostredníctvom rôznych funkcionálnych rolí, ktoré vykonávajú v jeho rámci.

Z istého hľadiska sa dá povedať, že práve *tretia kapitola* knihy je sociologicky najrelevantnejšia, nakoľko sa koncentruje na sociálnej výmene činnosti ako podnejrelevantnejšia, nakoľko sa koncentruje na sociálnej výmene činnosti ako podčenských vzťahov. Autor do istej miery odbočuje od rozšíreného medzi bulharskými sociológmi (N. Jachiel, St. Michajlov a i.) názoru, podľa ktorého treba rozlišovať medzi spoločenskými vzťahmi ako takými a *sociologickými* spoločenskými vzťahmi. Špecifikum posledných spočíva v tom, že zjednotením rôznych komponentov daného spoločenského útvaru dodávajú mu ráz systémovosti. Vystupujú teda ako systémostvorné. Nikolov tiež zdôrazňuje systémostvornosť spoločenských vzťahov, ale na rozdiel od svojich kolegov predpokladá, že plnia túto svoju úlohu nielen vtedy, keď vytvárajú väzby medzi *heterogénnymi* svojou povahou vzťahmi v rôznych sférach spoločnosti, ale aj keď ide o spojenia medzi vzťahmi *rovnakého druhu* v rámci *jednotlivej* spoločenskej sféry. Tak napríklad Marxom objavená štruktúra spoločenských vzťahov vo výrobo-ekonomickej sfére spája, podľa autora, „v jediný spoločenský celok a dodáva život, pohyb procesu reprodukcie materiálneho života ľudí“ (s. 129). Práve spoločenské vzťahy spájajú medzi sebou všetky elementy tejto štruktúry: konajúcich jednotlivcov, ich pozície, ich záujmy a ciele.

V kontexte svojho modelu tak individuálnej, ako aj spoločenskej ľudskej činnosti autor prisudzuje veľký význam kategórii „potreby“. V polemike so zástupcami negatívnej definície potreby ako absencie alebo nedostatku niečoho, ju Nikolov hodnotí ako závislosť — súlad medzi normálnym fungovaním životného procesu a prítomnosťou potrebných pre to podmienok (s. 60–61). Z toho vyplýva aj určenie najvšeobecnejšej funkcie ľudskej činnosti, ktorá spočíva v udržiavaní, obnove, reprodukcii, produkcii a vývoji životných síl subjektu (s. 64).

Veľmi perspektívnym z hľadiska tvorby vlastnej koncepcie ľudskej činnosti nesporné bolo využitie autorom vedeckého odkazu známeho gruzínskeho psychológa D. N. Uznadzeho, ktorého učenie o základných formách ľudskej činnosti (extragénne, intragénne a zmiešané) uvádza. Nikolov cituje myšlienku Uznadzeho o takom type „intragénneho správania, keď vzniká potreba určitej aktivizácie tých síl, ktoré doposiaľ ostávali nečinnými. (1) Takéto správanie, slobodné od vonkajšieho podnetu, Nikolov nazýva „sebasapokojujúcim prejavovaním síl subjektu“ (s. 68).

V danej súvislosti by sa dalo hovoriť o prepojeniach medzi sociologickým a psychologickým prístupom pri skúmaní ľudskej činnosti. Vychádzajúc z Gödelovho teorému o neúplnosti hociktorého formalizovaného systému, čo znamená pre neho vždy existenciu určitého neformalizovaného „zvyšku“, pre sociológiu takým „neformalizovaným zvyškom“ mala byť práve psychológia. Preto aj obrat sociológie k psychológii osobnosti sa v mnohých prípadoch stáva nevyhnutným. Nie náhodou práve v rámci psychológie bola pôvodne rozpracovaná predstava o „potrebe“, „činnosti“, „aktivite“ a iných kategóriách, ktoré neskôr sa stali predmetom záujmu sociológie.

Autorovi sa žiaľ nie vždy podarilo dosiahnuť úplnú jasnosť ohľadom niektorých týchto kategórií. Týka sa to napríklad kategórie „aktivity“, ktorú vo vzťahu ku kategórii „činnosti“ posudzuje ako širší pojem (s. 39). Z tohto dôvodu hľadá iné druhy ľudskej aktivity mimo rámca individuálnej a spoločenskej činnosti ľudí. Nachádza ich v tzv. obyčajných životných procesoch, ktoré sú v „skrytej“, „prekonanej“ podobe prítomné v rôznych druhoch činnosti (s. 82). Aj keď v bežnom jazyku ako aj vo vedeckej literatúre sa „aktivita“ a „činnosť“ stotožňujú, autor sa predsa len prikláňa k tomu, aby vymedzil „špecifickú ľudskú činnosť ako „cieľavedomú“. Za jej rámcom sa nachádza aktivita človeka ako živého organizmu, teda neuvedomelá psychická, fyziologická, biologická životná aktivita. Aktivita tu v duchu ideí S. G. Rubinštejna vystupuje ako atribút života. Sociálna „činnosť“ sa stáva iba druhom životnej „aktivity“, keď prekročíme rámec sociálneho. Od tejto všeobecnej aktivity živého ostáva už len krok k všeobecnému pohybu hmoty, kde sa činnosť človeka reflektuje už na filozofickej rovine. Vznikajú teda dva analogické rady: „vedomie“ (človeka) — „perceptivita“ (živého) — „odraz“ (hmoty) a „činnosť“ (človeka) — „aktivita“ (živého) — „pohyb“ (hmoty). Autor samozrejme nerobí

(1) D. N. Uznadze: *Psichologičeskije issledovanija*. Moskva, Nauka 1966. č. 334 až 335.

takýto záver, nakoľko sa vyhýba filozofickým generalizáciám. Jeho zámerom očividne nebolo skúmanie filozofického aspektu danej problematiky, aj keď jeho kniha bola koncipovaná vo veľmi abstraktnej, všeobecnej rovine, od ktorej je pomerne ťažko sa dostať ku konkrétnemu sociologickému skúmaniu. Autor sa napríklad vôbec nezmieňuje o tom, kde a ako prakticky „pracuje“ navrhnutá ním typológia ľudskej činnosti.

Popri určitom schematizme autorovho pohľadu sú na vine aj niektoré záležitosti koncepcného charakteru. Prekvapuje totiž skoro úplná absencia v Nikolovom modeli ľudskej činnosti takých pojmov ako „motívy“, „hodnoty“, „normy“, „významy“ apod. Intenciálno-ideálny rozmer ľudskej činnosti sa objavuje u autora iba raz pri explikácii kategórie „cieľa“ (s. 42). Podobne aj o subjektívnych zážitkoch ľudí ako prejavoch ich životnej aktivity alebo ich subjektívnych hodnoteniach vnútorných a vonkajších objektov sa dozvedáme iba vo forme sporadickej zmienky (s. 83).

Autor akoby vôbec ignoroval dlhodobé skúsenosti sociológie v socialistických krajinách (ZSSR, ČSSR, PNR) s výskumom motivačnej štruktúry sociálnej činnosti a hodnotových orientácií ako jej faktorov. Pri oboznamovaní s jeho modelom ľudskej činnosti sa nezriedka vytvára dojem, akoby celé ľudské konanie prebiehalo v nejakom hodnotovo-normatívnom vákuu. Zanedbávanie hodnotovo-normatívnej ako aj motivačnej zložky ľudskej činnosti spolu s jej subjektívnym významom pre činiteľa (individuálneho alebo kolektívneho) pokladáme za výraznú medzeru v Nikolovej koncepcii ľudskej činnosti, najmä teraz, keď enormne vzrastá podiel subjektívneho faktoru v rámci socialistickej spoločnosti.

V tejto súvislosti je zaujímavé sa pozastaviť nad Marxovou analýzou aktu tovarovej výmeny v „Ekonomicko-filozofických rukopisoch z roku 1857“ („Grundrisse“), ktorý môže smelo pokladať za prototyp hociktorého aktu medziľudskej interakcie (resp. medzisubjektnej výmeny činnosti) v rámci buržoáznej spoločnosti.

Napriek zdanlivému prevládaniu v tejto analýze kategórií „potrieb“ a „záujmov“ Marx tu uvažuje aj o takých kategóriách ako „motív“ celého aktu výmeny, ktorý reprezentuje celospoločenský záujem, a o jeho celkovom normatívno-inštitucionálnom rámci, ktorý zahŕňa do seba bežné právne a morálne normy buržoáznej spoločnosti (sloboda individua, dobrovoľnosť transakcie, prítomnosť na oboch stranách egoistického záujmu individuí apod.).

Bez nastolenia problematiky ľudských motívov, ideálov, hodnôt a významov sa nedá vybudovať uspokojivá koncepcia ľudskej činnosti, nakoľko práve v tejto oblasti nachádza svoje konečné zdôvodnenie. Podľa nás, autorovi v tomto smere zjavne chýbalo oboznamovanie so skúsenosťami marxistickej kritiky buržoázných koncepcií „sociálnej činnosti“ (M. Webera, F. Znanieckého, T. Parsonsa) a súčasného interakcionizmu.

V jednotlivých bodoch svojej práce autor pokúša sa dostať ku konkrétnjším sociologickým kategóriám. Tak je tomu v prípade kategórie „voľného času“. Na rozdiel od radu autorov, ktorí sa pokúšajú nájsť nejaké objektívne a subjektívne kritériá rozlišovania medzi necesitnými a voľnočasovými ľudskými aktivitami, Nikolov nevidí medzi nimi zásadného rozdielu (v čom má pravdu). Hranica medzi týmito dvoma druhmi činnosti sa čím viac stiera tak z hľadiska formy, ako aj obsahu v priebehu ďalšieho rozvoja socialistickej spoločnosti a jej prerastania v komunisticкую spoločnosť. Autor rozvíja v tejto súvislosti kompenzátorскую teóriu voľného času, zdôrazňuje pritom potrebu ľudí v dodatočnej činnosti, a to vo všetkých dobách.

V knihe sa stretáme aj s inými čerstvými, originálnymi myšlienkami, úvahami, závermi. Ku cti autora treba poznamenať, že svoje zásadné teoretické pozície vie veľmi kvalifikovane obhájiť. Nikolov dobre ovláda umenie vedeckej polemiky, vie vyťažiť maximum aj z tých najnepatrnejších myšlienkových nuansov svojich oponentov. Popritom je jeho kritika vždy korektná a sleduje cieľ zdokonaľovania sociologického vedenia. Určité nedostatky alebo nedopatrenia nič nemenia na celkovom pozitívnom hodnotení recenzovanej knihy.

Ľuben Nikolov urobil dôkladné teoretické bádanie štruktúry ľudskej činnosti, v ktorom popri argumentovanej kritike sú prítomné aj pozitívne momenty, hodné pozornosti našich čitateľov. Vysoká úroveň teoretickej analýzy sa snúbi u autora s vyhranenou marxistickou ideovo-politickou orientáciou.

Leonid Džachaja
Dilbar Alijevová